

**Ebü't-Tayyib Muhammed b. Ahmed b. İshâk b. Yahyâ el-Veşşâ' el-A'râbî,
Kitâbü'l-Müveşşâ (ez-Zarf ve'z-zurefâ'), thk. Kemâl Mustafâ, Mektebetü'l-Hâncî,
1953, 294 s.**

Adnan Arslan*

Mevlâna Celaleddîn-i Rûmî'ye, (ö. 672/1273) "İnsan ile hayvan arasında fark edeptir." özdeyişini söyleten acaba hangi hayvanın hangi davranıştıydı? Bilmiyoruz; belki de buldukları kemik parçasını tek başına götürmek için birbirlerine hırlayan köpek sürüsünün bencillik akan sahnesidir bu sözü söyleten. Veyahut uluorta çiftleşmeye çalışan edepsiz kedileri görmüştür. Sözün neden söylendiğini bilmiyorsak da insanım diyen hiçbir şuur sahibinin inkâr edemeyeceği bir hakikattir ki: Edep olmadan insanca bir hayat mümkün değil.

İlk vaz edildiği mana itibariyle "Değer/Valere", iktisadi anlamda maddi bir kıymeti ifade ediyorken, modern yaşam tarzıyla beraber gelen manevi yozlaşmanın ağır faturası tüm dünya uluslarına ağır gelmeye başlayınca kavram, zaman içinde "etik"le beraber anılmaya başlamıştır. Değer denilen şeyin sadece daha konforlu bir yaşam imkânı sunacağı düşünülen "maddi varlık"tan ibaret olmadığını, hemen hemen tüm toplumlarda yaygınlık kazanan "değerler eğitimi"nden anlayabiliyoruz. Maddeye değer katan ruhun, mana ve maneviyat olduğunu kavramaya yönelik küresel teşebbüslerin hatırı sayılır manada yaygınlık kazanması hakikaten de sevindirici bir gelişmedir.¹

Bir değer olarak "edep" kavramı, İslamiyet'ten önce *ziyafete davet* anlamında kullanılmasına karşın İslamiyet ile birlikte zaman içerisinde her türlü fazileti cami bir ahlaki hüviyeti ifade etmiştir.² Bu yüzden Arap edebiyatında binicilik ve ensâb ilminden tutun zühd ve saray hadimliğine kadar her türlü sahanın kaidelerinin zabt u rabt altına alındığı kaynakların mecmuuna "edeb" denilmiştir. Zira hayata yönelik her ayrıntının bir "yolu yordamı" vardır ve bu ayrıntılarla mübaşeret eden fertlerin de takınması icap eden "adabı" olmalıdır. Yeme içmeden tutun yatma ve yıkanmaya kadar; ebeveyne gösterilmesi gereken saygıdan Kâbe etrafında tavafa kadar hayat, tüm detaylarıyla bir adabı olacak kadar değerlidir. İşte klasik Arap edebiyatında "edeb" kavramının sınırlarının tahdit edilemeyecek kadar geniş tutulmuş olmasının bir anlamı da bununla alakalı olmalıdır. Mevlana'nın deyişiyle insan hayatını hayvan hayatından farklı kılan işte bu "edep", kâinatın neticesi olan insan hayatının her ayrıntısıyla değerli oluşunun ifadesidir. Tekrar edecek olursak bu değeri fark

Atıf: Arslan, Adnan. "Ebü't-Tayyib Muhammed b. Ahmed b. İshâk b. Yahyâ el-Veşşâ' el-A'râbî, Kitâbü'l-Müveşşâ (ez-Zarf ve'z-zurefâ) / Kitap Tanıtımı". gıfad: gümüşhane üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi / the journal of gümüşhane university faculty of theology (15 Temmuz / July 2020/2): 221-226.

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belâğâti Anabilim Dalı, Bilecik, Türkiye

Associated Professor, Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Division of Basic Islamic Sciences Departman of Arabic Language and Rhetoric, e-mail: adnan.arslan@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3989-6612

¹ Abdülkadir Sağlam, "Değerler Eğitiminin Öğrenci Davranışlarına Etkisinin Veli Görüşlerine Göre İncelenmesi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* (2016), 727.

² İbrahim Yılmaz, "Edep ve Âdâb Kavramlarının Semantiği ve Tarihsel Seyri", *Marife* 2 (Güz 2006), 170.

eden İslam edebiyatçıları hayata dair söyledikleri her kural ve kaideyi “edeb” içine almışlar ve her şeyin bir edebi olduğu anlamını ifade etmişlerdir.

Edebi, insan hayatı ile bir şekilde alakadar olan her şeyle insan münasebetini tanzim eden kurallar bütünü olarak kabul ettiğimizde, gerçekten de onu (edebi), insanı insan yapan bir hususiyet olarak göreceğiz. Bu itibarla edep, ilimden de öte bir değer kazanmaktadır. Şairlerin “illa edep; illa edep” demelerine neden olan bir rüçhanıyeti vardır edebın. Tahsil edilen ilmin kötü amaçlarla kullanılmasına mâni olacak, “mesleki adap”tan başka nedir?

Abbasiler dönemi edebiyatçılarından Veşşâ³, (ö. 325/937) yaşadığı dönemin entelektüel çevrelerince rağbet gören muhadarat türü eseri *ez-Zarf ve'zurafâ* ile günümüz diliyle bir *sosyal etik rehberi* ya da yukarıda kısaca önemine değinmeye çalıştığımız *yüksek sınıf adab-ı muaşeret kılavuzu* ortaya koymaktadır. İsmail Durmuş'un ifadesiyle halife ve üst düzey bürokrat sınıfı etrafında şekillenen *seçkin tabaka edebiyatının* parlak bir örneğini takdim etmektedir. Veşşâ, günümüzde, haklarında *yüksek geliri ile sıra dışı bir trend sahibi, elit moda takipçisi, sanat, müzik ve edebiyatta zevk ve zarafet erbâbı, sosyete, aristokrat* gibi pek çok şey söylenebilecek bir kesime dair yaşam koçluğu yapmaktadır. Ancak eserin yazıldığı dönem ile günümüz arasında yaklaşık on bir asırlık bir fark vardır. Aradaki bu büyük zaman farklılığından dolayı günümüz *sosyetesini* ile o dönemin *zarf sahibi* tabakası arasındaki uçurumu ifade etmek elbette kolay değildir.

Eserine öncelikli olarak ilim ve edebiyat ehlinin edebinin nasıl olması gerektiği ile başlamaktadır. Kendinden önce bu meyanda eser telif edenlerin yolunu tutarak “ilmin adabı” ile başlamayı tercih etmiştir. Edebin sınırları başlıklı bölümde akıl sahibi olan bir kimsenin en önce bilmesi gerektiği şeyin akıl ve idrak sahibi kimseler ile dostluk kurması lüzumu olduğundan bahsetmiştir. “Zevî'l-Elbâb” denilen kimseler ile oturup kalkmak (el-Mücâlese) edebe ulaşmanın zaruri ilk adımı olarak zikredilmiştir. Bundan sonra sıra ile ilim ehlinin kuşanması gerektiği davranışlar şöyledir: Edeb usullerine nazar etmek, kitap okumak, ahbar ve şiir okumak, güzel soru sormasını öğrenmek, çok konuşmamak ve gerektiği yerde susmasını bilmek.⁴

Veşşâ'nın ilim ve edeb erbabında bulunması gerektiği meziyetler arasında üzerinden en çok durduğu husus gerektiği yerde susmasını bilmektir. Söz konusu susmak olduğunda sözü uzatmış ve konu hakkında pek çok bilgiye yer vermiştir. Ebu'l-Atâhiye'nin (ö. 210/825) şu şiiri susmanın meziyetine dair belki de söylenmiş en güzel sözler arasında yer almaktadır:

إذا كنت عن أن تحسن الصمت عاجزاً
فأنت عن الإبلاغ في القول أعجز
يجوز أناس في المقال ليوجزوا

³ Müellifin hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bk. İsmail Durmuş, “Veşşâ” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2013, 43, 72-73.

⁴ Veşşâ, *ez-Zarf ve'z-zurafâ*, tah. Kemâl Mustafâ, (Mısır: Mektebetu'l-Hâncî, 1953), 6.

وللصمت عن بعض المقالات أوجز

Şayet güzelce susmasını bilmekten aciz isen

sözü güzelce söylemekten daha acizsindir.

İnsanlar veciz söz söylemeye kalkışrlar.

Hâlbuki bazı sözlerde susmak en veciz olanıdır.

Susmak üzerine hadis, şiir ve bilgelerin sözlerine uzunca yer verdikten sonra soru sorma adabına geçmiştir. Öyle ise ilim erbabının edebi ilk olarak âlimlerin yanında bulunmaktır. İlim erbabı ile oturmanın usulü ise ilk olarak susmasını bilmek ve ikinci olarak da onlardan istifade edebilmek için güzel soru sormasını becermektir.

İkinci bâb ise ilim erbabının “şakacı” tabiatlı olmaktan uzak durmasına dairdir. Buna dair pek çok özdeyiş bâb başlığı altında verilmiştir. Bundan sonraki bâb ise ikinci bâbı tamamlar niteliktedir. Arkadaş seçiminin önemine tahsis edilen bu bâb “Zarf” sahibi olma yolundaki ilk kilometre taşlarından biridir. Başından itibaren alırsak; ulema ve üdeba meclislerinde sükûtu iltizam ederek hazır bulunan ilim taliplisi gerekli olduğunda güzelce sorular soracaktır. Vakar sahibi karakteri zedeleyen “şakacı” tavırlardan ve laubaliliğe ve hafifmeşrebliliğe yorulacak ciddiyetsizliklerden uzak duracaktır. Edeb ve zarf sahibi olmaya çalışan kimselerin ayağına bağ olacak kişiler ve onların ortamlarından sakınmaya çalışacaktır. Kişi çocukluğundan itibaren hayatta pek çok kişi ile irtibat edebilmektedir. Ancak insan yığınları içerisinde bir seçim yapmak zorundadır. Mücahid’in dediği gibi insan meyvenin iyisini seçtiği gibi arkadaşın da iyisini bilmek durumundadır. Hz. Süleyman da arkadaş seçiminin ehemmiyetine atıfta bulunarak İnsanların arkadaşlarını tanımadan onlar hakkında yargıda bulunmayın demiştir. Müellif bu bâb başlığı altında “Bana arkadaşını söyle sana kim olduğunu söyleyeyim.” manasına gelen pek çok şiir ve esere yer vermiştir.

Takribi olarak aynı mealde gelen sonraki başlıklarda edep sahibi kimselerle dostluk kurma ve onlarla beraber olmaya teşviklere devam edilmiştir. İhvan arasında güler yüzlü olma ve onların kusurlarına karşı müsamahalı davranma gibi dostluğa yapılan vurgulardan sonra dostlukta aşırıya kaçmamaya dair dengeleyici bir başlık açılmıştır. Sevdiği kişiye aşırı bağlılık, sık ve uzun süreli ziyaretler, arzu edilen sevgiye zarar veren şeylerdendir.

Onuncu bâbdan itibaren Veşâ, edepten sonra mürûet denilen ahlaki olgunluğa dair konulara girmektedir. Aslında çoğu zaman edeb ve mürûet beraber kullanılagelen kavramlardır. Kişiyi süsleyen en değerli takıların başında gelen mürûet, *edîb* oluşun da direğini oluşturmaktadır. Üzerinde ittifaka varılmış bir tanımı bulunmayan mürüvvet, en genel anlamıyla “güzel ahlakların bütünü” şeklinde anlaşılabilir. Bu genelliğinden dolayı da kavrama pek çok farklı

anlamlar yüklenmiştir.⁵ Veşşâ'nın kendisi de mürüvet'in kapsam alanının genişliğinden istifade etmiş ve kavrama yönelik pek çok esere yer vermiştir. Bunların içerisinde hangisini tercih ettiği ya da kendine göre kavramın ne olduğu konusunda bir değerlendirme yapmamakla birlikte başlığın sonunda mürûetin on şartını zikretmiştir. Bu on şart daha sonra eserleriyle birlikte verilecek bâbların da içeriğini oluşturacaktır.

Onuncu bâb'da mürûet ile ilgili Veşşâ onlarca kavle yer vermiş, bu kavilleri verirken arada yorum ve tahlilde bulunmamış ve nihayet en sonunda kendisi de bu görüşlere ilave olarak mürûetten kabul edilebilecek on haslet zikretmiştir.⁶ Kanaatimize göre bu bâbda dikkatimizi çeken bir "zariflik" söz konusudur. Zira Veşşâ, eserinin ilk bâbında ilim ehlinin yanında suskun kalmanın bir edeb olduğunu ifade etmiştir. Kendisi de adeta bu bâbda, daha önce üzerinde durduğu gibi büyükler konuşurken edeb gereği olan susmaya riayet etmiş ve yer verdiği kavil ve eserlere müdahalede bulunmamıştır. Sanki Veşşâ, lisan-ı haliyle okuyucusuna edeb ve zarafet dersi vermektedir. Mürûetin ne olduğu hususunda kendinden önce söylenmiş kavilleri edeple dinlemiş ve nihayetinde kendi zarafetini göstererek on sıfat daha eklemiştir.

Onuncu bâbdan sonra gelen başlıklar mürûetin gereği olan sıfatlarla ilgilidir. Sıdk (doğruluk), sözünde durmak ve sır tutmak gibi ahlaki erdemlerden sonra esere başlığını verdiren zarf konusuna gelinmiştir. On dördüncü bâb zarf ve zarafet ehlinin sıfatlarına dairdir. Komşularını gözetmek, vefalı olmak, arsız davranışlardan kaçınmak gibi sıfatların yanında zarafet ehline olmazsa olmaz dört sıfat daha vardır: Fesahat, belâgat, iffet ve nezahet (ahlak güzelliği).

Burada eserin özellikle üzerinde duracağı "zarf, zarafet ve zarif" kavramlarına dair pek çok yoruma yer verilmiştir. Mevzu bahis kavram çerçevesindeki bu değerlendirmeler öylesine geniş bir tanım yelpazesi sunmaktadır ki bu genişlik, açıkçası okuyucunun zihninde "zarafet" sahibi olmanın ne olduğu hususunda bir anlam istikrarı sağlamaya imkân vermemektedir. Daha doğrusu "zarafet nedir?" sorusuna "şudur" diyebileceğimiz bir netlik sunmamaktadır. Zira zarafetin mahiyetine dair verilen yorumlar aynı zamanda edeb ve mürûetin de lazımı olan sıfatlarına dairdir. Örneğin zarafet sahibi kimsenin nasıl olduğuna dair verilen kavillere göre zarf, dört hasletten ibarettir: Hayâ duygusu, cömertlik, iffet ve vera'. Hâlbuki zarif kimselerde bulunması gerektiği söylenen bu özellikler önceki bâblarda mürûetin ve edeb sahibi olmanın da gereği olarak zikredilmiştir. Yine zarif kimsenin özelliklerinden sayılan sır tutma ve doğruluk aynı zamanda mürûetin de sıfatlarındandır. Dolayısıyla eserde kendini gösteren entelektüel tavır, *feylesofâne*, efradını cami ağyarını mâni bir tanım getirme çabası değildir. Bilakis varlığı kesin olan ahlaki bir olguyu, benzer olan diğerlerinden daha baskın özellikleriyle hissettirip özendirmeye yönelik *edibâne* bir yaklaşımdır. Ancak şu kadar var ki Veşşâ, söz konusu zarafet olduğunda kavrama edeb ve mürûetten farklı olarak bir

⁵ Kavram hakkında ayrıntı için bk. Ömer Özpinar, Hadîs Ve Fıkıh Edebiyatında Ortak Bir Kavram: Mürûet, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 32 (2011): 107-142.

⁶ Veşşâ, *ez-Zarf ve'z-zurafâ*, 41.

de “heva/aşk” niteliği yüklemiştir. Buna göre zarafet sahibi bir kimsenin kuşanması gereken ahlaki erdemlerden birisi de iffetli aşklardan haberdar olmasıdır. Bu tür bir aşk/hevâ Veşşâ’ya göre zarafet ehli için “müekked farz”dır. Mahmûd Verrâk’ın da dediği gibi aşk, kerem sahibi kimselerin ahlakındandır. Hiçbir edip aşktan ve onunla beraber gelen tasadan hâlî olamaz.

Aşk, zihinleri açan, ruha genişlik akla hayat veren, korkağı cesur cimriyi cömert yapan ve lâl-u ebkemi de fesahat ehline dönüştüren bir iksirdir.⁷ Bu bağlamda pek çok sıfatlarıyla övülen aşk/heva üzerine söylenmiş pek takdirkâr şiirler başlığa canlılık katmaktadır. Bundan sonraki bâblar ise aşk/heva ile birlikte gelen keder ve dertlerin vafına dairdir. O tarihe kadar şöhret bulmuş âşıkların divanlarından ve ahbârından yapılan nakillerde Veşşâ, aşka düşen kimselerin acınası ahvaline değinmektedir. Sevgi ve onun ifratı olan aşkın, ashabının başına getirdiği menfi hallerinden bahisle anlatı, aksi yönde bir mecraya meyletmektedir. Ebû Vâil el-Edâhî’nin şu şiiri ehl-i aşkın muammaya dönüşen duygu dünyasını oldukça dakik bir şekilde betimlemektedir:

بقلي شيء لستُ أعرف وصفه، ... على أنه، ما كان، فهو شديد
تمز به الأيام تسحب ذيلها، ... فتبلى به الأيام، وهو جديد

Kalbimde öyle bir şey var ki nasıl vasfedeceğimi bilmiyorum; fakat şu kesin ki o neyse çok çetin geliyor bana.

Onunla öyle geçiyor vakit birbiri arkasında, günler eskiyor ama o, öyle kalıyor; hep terütaze.⁸

Aşkın müsbet ve menfi taraflarına dair yer verilen kavil ve şiir pasajlarından sonra Veşşâ, maksadının ne olduğunu en nihayetinde açıkça belirtmekte ve mevzuyu güzel bir sonla bitirmektedir. Buna göre aşk, iffet ve vefa ehlinde güzeldir; şehvet ve ahlaksızlıkla çirkindir.

Kitâbu’z-zarf ve’zurafâ’nın aşkın ıslahına dair yapmış olduğu tatvil-i kelamın, henüz hicri ilk yüzyıldan itibaren Arap toplumunda baş gösteren ahlaki yozlaşmaya tepki olarak güçlenen zühd eğiliminin değişik bir yansıması olduğu söylenebilir. Zira hususan hicri üçüncü yüzyıl Bağdat’ı, Abbasi Devleti’nin askeri ve ekonomik açıdan hatırı sayılır bir güce eriştiği döneme tekabül etmektedir. Bu ve bundan birkaç yüzyıl sonrasına değinen tarih kaynakları o dönemde özellikle saray ve çevresinde İslami yaşam aleyhine baş döndürücü bir hızla yayılan ahlaksızlıktan bahsetmektedir. Fetih hareketleri ile birlikte diğer ülkelerden merkez-i hilafete sadece ganimet ve vergiler değil bunun yanında gayr-i müslim beldelerden zevk ü safa ve eğlence vasıtaları da ulaşmıştır.⁹ Tüm bunlar Müslüman toplumun

⁷ Veşşâ, *ez-Zarf ve’z-zurafâ*, 59.

⁸ Veşşâ, *ez-Zarf ve’z-zurafâ*, 89.

⁹ Ayrıntı için bkz İsmail Serdar Duman, *Emevilerde Sosyal Hayat*, (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2004); Ali Delice, “Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1999): 299-320; İrfan Aycan, “İslam Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/1702/18201.pdf> (Erişim: 09 Eylül 2019)

sosyokültürel yapısını olumsuz etkileyen faktörleri teşkil etmiştir. Bu yozlaşmadan “aşk” da payını almıştır. Dolayısıyla zühd eğilimi güçlenmiş ve bozulmuş olan toplumdan kaçışa doğru bir eğilim hâsıl olmuştur. Bozulan değerlerden birisi de aşktır. Anlaşılan İbn Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 316/929) gibi Veşşâ da işte bu yozlaşmış aşk mefhumunu islah etmeye yönelik alıntılara yer vermiştir.

Toplam 56 bâbdan oluşan eserin kalan kısmında ise zarafet sahibi kimselerin giyim kuşamından ev içi dekorasyonuna hatta yüzük kaşlarında ve yiyecek içecek kapları üzerinde yazılması güzel bulunan şiir beyitlerine kadar pek çok tavsiyede bulunmaktadır. Hatta dönemin Bağdat Zurafâsı'na hediyeleşmedeki adaba varıncaya kadar ilginç nasihatlerle eser son bulmaktadır.¹⁰

Kaynakça

- Aycan, İrfan. “İslam Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı”. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/1702/18201.pdf> (Erişim: 09 Eylül 2019)
- Delice, Ali. “Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1999): 299-320.
- Duman, İsmail Serdar. *Emevilerde Sosyal Hayat*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2004.
- Durmuş, İsmail. “Veşşâ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2013, 43, 72-73.
- Özpinar, Ömer. *Hadîs Ve Fıkıh Edebiyatında Ortak Bir Kavram: Mürûet*. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 32 (2011): 107-142.
- Öztürk, Levent. “İbn Yayhâ el-Veşşâ'ya Göre Abbasi Toplumunda Hediyelerin Gizli Dili”. *İstem* 6/12 (2008): 9-15.
- Sağlam, Abdülkadir. “Değerler Eğitiminin Öğrenci Davranışlarına Etkisinin Veli Görüşlerine Göre İncelenmesi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* (2016): 723-742.
- Veşşâ, Ebu't-Tayyib. *ez-Zarf ve'z-zurafâ*, thk. Kemâl Mustafâ, (Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, 1953).
- Yılmaz, İbrahim. “Edep ve Âdâb Kavramlarının Semantiği ve Tarihsel Seyri”, *Marife* 2 (Güz 2006): 165-177.

¹⁰ Konu hakkında müstakil bir çalışma için bk. Levent Öztürk, “İbn Yayhâ el-Veşşâ'ya Göre Abbasi Toplumunda Hediyelerin Gizli Dili”, *İstem* 6/12 (2008): 9-15.